

АБДУЛЛАЕВ Равшан Вахидович
Ўзбекистон халқаро ислом академияси
профессори,
иқтисод фанлари доктори

САУДИЯ АРАБИСТОНИ ҚИРОЛЛИГИ ТУРИЗМ ИНДУСТРИЯСИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИХАТЛАРИ ВА РИВОЖЛАНИШ ТЕНДЕНЦИЯЛАРИ

ОСОБЕННОСТИ И ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ ИНДУСТРИИ ТУРИЗМА КОРОЛЕВСТВА САУДОВСКОЙ АРАВИИ

FEATURES AND TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM INDUSTRY IN THE KINGDOM OF SAUDI ARABIA

Аннотация: Мақолада Саудия Арабистони Қироллигида Ҳаж ва Умра амаллари билан боғлиқ зиёрат туризми ҳамда замонавий сайёҳлик соҳаларининг ривожланиши кўриб чиқилган. Қиролликнинг жаҳон туризм индустриясида тутган ўрни статистик маълумотлар асосида кўрсатиб берилган. Саудия Арабистони Қироллигида зиёрат ва замонавий туризмлар ривожланишидаги тенденциялар қиёсий таҳлил қилинган.

Калит сўзлар: зиёрат туризми, Ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) да туризм ҳиссаси, «Vision-2030» стратегияси, Туризм ва қадимий обидалар бўйича Олий комиссия, ЮНЕСКО Умумжаҳон мероси объектлари Рўйхати, анъанавий туризм, когнитив туризм, рекреацион туризм.

Аннотация: В статье рассматривается развитие паломнического туризма, связанное совершением мусульманами обрядов Хаджа и Умры, а также сфера современного туризма в Королевстве Саудовской Аравии. Проведен сравнительный анализ тенденций развития паломнического и современного видов туризма в Королевстве Саудовской Аравии.

Ключевые слова: паломнический туризм, доля туризма в ВВП, стратегия «Vision-2030», Верховная комиссия по туризму и древностям, Список объектов Всемирного наследия ЮНЕСКО, традиционный туризм, когнитивный туризм, рекреационный туризм.

Annotation: The article discusses the development of pilgrimage tourism associated with the performance of the rites of Hajj and Umrah by Muslims, as well as the sphere of modern tourism in the Kingdom of Saudi Arabia. A comparative analysis of trends in the development of pilgrimage and modern types of tourism in the Kingdom of Saudi Arabia has been carried out.

Key words: pilgrimage tourism, share of tourism in GDP, Vision-2030 strategy, High Commission for Tourism and Antiquities, UNESCO World Heritage List, traditional tourism, cognitive tourism, recreational tourism.

КИРИШ

Халқаро Саёҳат ва Туризм Ҳайъати (WTTC) маълумотларига кўра, жорий аср бошидан ҳозирга қадар дунё бўйича хорижий сайёҳлар сонининг йиллик ўсиш суръати ўртача 5 фоиздан зиёд, туризмдан келадиган даромад эса ўртача 14 фоиздан ўсиб бормоқда [1]. “Туризм миллатлар ҳаётида барча соҳаларнинг байналмилаллашуви натижаси ўлароқ инсонлар ва замонавий жамоалар ҳаёт фаолиятида муҳим ҳисобланган шахсий, маданий, сиёсий ва иқтисодий алоқалар ўрнатишнинг асосий воситасига айланди” [2].

Саудия Арабистони Қироллигининг зиёрат ва анъанавий туризм соҳасидаги тажрибасини ўрганиш, мамлакатимизда туризмни ривожлантириш, соҳага инвестициялар жалб этиш, янги иш ўринлари яратиш, кадрлар салоҳиятини ошириш, пировардида, туризм индустриясини миллий иқтисодиётнинг локомотив соҳаларидан бирига айлантириш масаласи бугунги куннинг энг долзарб вазифаларидан саналади [3].

АСОСИЙ ҚИСМ

Саудия Арабистони Қироллиги халқаро туризм соҳасида Яқин ва Ўрта Шарк минтақасида етакчи давлатлардан ҳисобланади. Мазкур минтақа мамлакатлари ичида ва умуман, дунёда Саудиянинг тутган мақоми халқаро туризмга оид асосий уч кўрсаткич бўйича тузилган қуйидаги 1-жадвалда яққол кўриниб турибди.

1-жадвал

Халқаро туризм бўйича асосий
кўрсаткичлар (2019 й.) [4]

№	Мамлакат-лар	Турист-лар сони, млн. киши	Даро-мад, млрд. \$	ЯИМда-ги улу-ши, %
	Франция	86,9	69,9	8,9
	Испания	81,8	68,4	14,9
	АҚШ	76,9	251,4	7,7
	Хитой	60,7	32,6	11,0
	Италия	58,3	44,5	13,0
	Туркия	37,6	31,9	11,6
	Саудия Арабистони	16,1	14,8	9,4
	БАА	15,8	20,0	11,3
	Баҳрайн	11,4	3,8	9,7
	Тунис	8,3	1,3	8,0
	Миср	8,2	8,6	11,0
	Марокаш	11,35	9,09	8,3
	Иордания	3,8	5,54	9,3
	Эрон	4,9	3,9	7,3
	Ўмон	2,4	2,7	6,6
	Қатар	2,3	15,7	10,0
	Жазоир	2,2	0,2	6,8
	Қувайт	0,4	0,64	0,5
	Яман	0,37	0,12	5,2

2019 йил маълумотларига кўра, Саудия минтақа мамлакатлари ичида Туркиядан кейин иккинчи ўринда туради. Жадвалга дунёнинг энг илғор давлатларидан асосий 6 таси, яъни Франция, Испания, АҚШ, Хитой, Италия ва Туркиянинг киритилганини инобатга олсак, Саудия халқаро туризм соҳасида 2019 йили жаҳоннинг 20 талик рўйхатига кирган. Шу йили мамлакатга 16 миллиондан зиёд зиёратчилар ташриф буюрган бўлиб, улардан келган даромад 14,8 млрд. долларни, унинг ЯИМ даги улуши эса 9,4 фоизни ташкил этган.

Албатта, зиёрат туризми ёки янада аниқроқ қилиб айтганда, Ҳаж ва Умра зиёрати фақатгина Саудия Арабистони Қироллиги учун хос бўлган зиёрат тури ҳисобланади ва бу мамлакат туризмнинг энг муҳим ўзига хос жиҳатини ташкил этади. Зероки, Арабистон ярим оролида эрамизнинг VII асри бошларида дунёга келган Ислом динининг яккаю ягона муқаддас қадамжоси саналган Каъба, айнан, Макка шаҳрида жойлашган. Зиёратнинг диний ва дунёвий турларини бир-биридан ажратиш лозим. Биринчиси илоҳий, иккинчиси эса умуминсоний қадриятларга асосланади [5.77].

Маълумки, COVID-19 пандемиясидан энг катта талофат кўрган соҳалардан бири - бу халқаро туризмдир. Жаҳон сайёҳлик ва туризм кенгаши 2020 йил давомида пандемияси оқибатида дунё бўйлаб сайёҳлик ва туризм индустриясида 50 миллион иш ўрни қисқарганини қайд этмоқда [6].

Пандемия асорати туфайли Саудия Арабистонида ҳам Ҳаж ва Умра зиёратлари тўхтатилди. Пандемияга қадар бу ерга келадиган зиёратчилар сони мунтазам ўсиш тенденциясига эга бўлган. 2018 ва 2019 йилларда олинган маълумотларга кўра, Ҳаж мавсумида зиёратчилар сони, мос равишда, 2,2 млн. ва 2,4 млн. киши, уларга хизмат кўрсатувчи персонал билан ҳисоблаганда, деярли, 4 млн. киши атрофида бўлган. Умра зиёратига келганлар эса, мос равишда, 11,8 млн. ва 10,6 млн. кишини ташкил этган. Демак, жами Саудияга зиёрат мақсадларида йилига, қарийб 16 млн. киши атрофида ташриф буюради.

Сўнгги 2-3 йил мобайнида олинган маълумотлар юқоридаги жадвалда келтирилган рақамларга ҳам мос келади. Хусусан, 2017 йилда келганлар сонининг 16,1 млн. киши ва даромаднинг 14,8 млрд.доллар эканлигидан шундай хулоса қилишимиз мумкинки, ўтган 3 йил мобайнида Саудияга ташриф буюрадиган зиёратчилар сони, деярли, ошмаган. Даромад ҳам ҳамин қадар бўлгани, табиийдир. Ушбу рақамлар туризм соҳасида илк одимлар ташлаётган баъзи бир давлатларга нисбатан анча юқори, албатта. Бироқ, минтақадаги Туркия давлатига нисбатан олинадиган бўлса, бу кўрсаткичларнинг анча паст эканига иқдор бўламиз. Туризмнинг анъанавий, рекреацион (инсоннинг жисмоний ва руҳий ҳолатини тиклайдиган), кўнгилочар кўплаб турлари тобора ривожланиб бораётган Туркияда йилига 38 миллиондан зиёд сайёҳ хордиқ чиқаради ва бундан мамлакат 32 млрд. АҚШ доллари миқдорида даромад олади. Кўриниб турибдики, бу рақамлар Саудияникига нисбатан, деярли, 2,5 баравар кўпроқдир. Аслида Саудия ҳам худди Туркия каби денгиз соҳилларию тарихий қадамжолар, экзотик наботот ва ҳайвонот дунёси ҳамда замонавий иншоотларга эга. Фақат узоқ йиллар мобайнида бу имкониятлар Қироллик назаридан четда қолиб келди.

2016 йилда нефть нархларининг мисли кўрилмаган даражада, яъни 1 баррель нефтнинг 2015 йилдаги 115 доллардан 27,5 долларга тушиб кетиши нефть экспортига суяниб қолган

мамлакат иқтисодиётини анчагина оғир ахволга солиб қўйди. Бунинг оқибатида ҳукумат, ҳатто Давлат бюджети харажатларини қисқартириш чора-тадбирларини кўришга мажбур бўлди. Қирол қарори билан барча вазирлар, депутатлар ва бошқа бюджет ташкилотлари ходимларининг ойлик маошлари 20 фоизга қисқартирилди. Кўпгина мансабдор шахсларга бериладиган хизмат машиналари тўхтатилди.

Иқтисодиётдаги оғир вазият ҳукуматни бошқача, яъни таъбир жоиз бўлса, ноординар ва инновацион фикрлашга мажбур этди. Узоқ даврлардан буён Қирол қалбини ғаш қилиб келаётган нефтга маҳкумлик балосидан фориғ бўлиш мақсадида, дунёвийлик томон илк қадамларни қўйиш вақти келгани аён бўла бошлади. Шу боис, Саудия Арабистони ўз иқтисодиётини 2030 йилга қадар диверсификация қилишни режалаштирмоқда. Бутун дунё учун анъанавий ҳисобланган замонавий, когнитив (маърифий), рекреацион туризм турларини ривожлантириш ушбу сиёсатнинг устувор йўналиши сифатида қаралмоқда.

Туризм вазири Аҳмад Ҳотиб 2019 йил 27 сентябрь – муборак жума кунини Саудия учун тарихий кун деб, эътироф этди. Зероки, шу кундан эътиборан 49 та давлат фуқароларига туристик визалар бера бошланди [7]. Таъкидлаш жоизки, бунга қадар Саудия Арабистонига турист бўлиб келиш амри маҳол эди. Номусулмонлар эса умуман, Макка ва Мадина яқинига йўлатилмаган, бизнес ва бошқа турдаги визаларни олиш ҳам катта муаммо бўлган.

Мамлакатнинг сайёҳлар учун очилиши - бу тахт вориси шахзода Муҳаммад бин Салмоннинг иқтисодий ислохотлар дастуридаги муҳим бандлардан бири бўлиб, мазкур ислохотлар, пировардида, Саудия Қироллиги иқтисодиётини нефтга қарамликдан сезиларли даражада халос қилиши даркор. Дастурга мувофиқ, расмий Эр-Риёд 2030 йилгача Саудия Арабистонига ташриф буюрувчи хорижликлар сони йилига 100 миллион кишига етишини умид қилмоқда. Яна бир эътиборга молик жиҳати шундаки, туристик секторнинг ўсиши ҳисобига мамлакатда миллионга яқин янги иш ўринлари яратилиши кўзда тутилган [8].

2016 йилда қабул қилинган «Vision-2030» стратегиясига биноан, мамлакатда нефтга боғлиқ бўлмаган секторнинг иқтисодиётдаги ҳиссаси 15 фоиздан 50 фоизга ортиши ҳисобига Саудиянинг жаҳон иқтисодиётдаги ўрни 20-дан 15-ўринга кўтарилиши лозим. Натижада

меҳнат бозорида аёллар ҳиссаси 22 фоиздан 30 фоизга кўтарилади, ишсизлик эса 11,6 фоиздан 7 фоизга тушади. Шунингдек, ҳукумат Ҳаж ва Умра зиёрати учун ҳам қатор енгилликлар жорий қилиб, 2025 йилга қадар зиёратчилар сонини 30 миллионга, бошқа сайёҳлар сонини эса 22 миллионга етказишни режалаштирмоқда [7].

Статистик маълумотларни тўплаш ва таҳлил қилишга ихтисослашган АҚШ нинг «Кноета» компанияси томонидан тақдим этилган маълумотларга кўра, пандемиягача бўлган охириги уч йил мобайнида Қироллик иқтисодиётининг туризм секторида ўсиш тенденцияси яққол кўзга ташланади. 2017 йилдан 2020 йилнинг бошларига қадар мамлакат ЯИМига туризм секторининг қўшган умумий ҳиссаси, мос равишда, 65,2 млрд.(9,0%), 70,6 млрд.(9,2%), 76,5 млрд.(9,3%) АҚШ долларини ташкил этди. Худди шу манбанинг бошқа маълумотларига кўра, 2016 - 2018 йилларда ташриф буюрган зиёратчилардан, мос равишда, 13,4 млрд., 15,0 млрд., 16,9 млрд. АҚШ доллари миқдорида соф даромад олинди [8]. Таъкидлаш жоизки, юқорида қайд этилган мазкур кўрсаткичларнинг бири ЯИМ га қўшилган ҳисса бўлса, иккинчиси соф даромадни ўзида акс эттиради. Сўнгги 3-4 йил мобайнида ҳар иккала кўрсаткичда ҳам ўсиш тенденцияси кузатилган.

Саудия Арабистони Қироллигининг маданий ва табиий диққатга сазовор жойлари, хусусан, қадимий харобалар ва шаҳарлар, миллий парклар, ёввойи ўрмонлар, Қизил денгиз ва Форс кўрфази соҳилларидаги пляжлар, экзотик табиати ва бошқа замонавий иншоотлари бугунги кунда миллионлаб сайёҳларни ўзига жалб этмоқда. Мазкур объектарнинг барчаси Қиролликнинг 2000 йилда таъсис этилган “Туризм ва қадимий обидалар” бўйича Олий Ҳайъат тасарруфида бўлиб, уни шахзода Султон бин Салмон ибн Абдулазиз бошқаради. Мамлакатдаги маданий мерос объектларининг аксарият қисми ғарбий ва жануби ғарбий соҳилларни ўз ичига олувчи Асир, Табук ва Эл-Баха вилоятларида жойлашган [9].

Сўнгги йилларда Саудия Арабистони ўзининг маданий-тарихий обидаларини ЮНЕСКО нинг Умумжаҳон мероси объектлари Рўйхатига киритиш бўйича фаол сиёсат юритмоқда. 2009 йилда ЮНЕСКО рўйхатига Мадина шаҳридан 300 км шимолда жойлашган Ал-Хижр объекти - наботийларга оид Мадаин

Солиҳ шахри киртилди. Шунингдек, мазкур рўйхатга киритилган яна бешта йўналиш, яъни Жидда шаҳрининг тарихий маркази, мамлакат шимоли ғарбида жойлашган Хаил қоятош ёзувлари, Эт-Турайф тарихий минтақаси, Қатар давлати чегарасига яқин ҳудудда жойлашган Ал-Ахса оазиси, Ал-Ула қадимий шаҳар харобалари сайёҳлар эътиборини жалб этиши муқаррар [9].

Бундан ташқари, мамлакатда замонавий диққатга сазовор жойлар мавжуд, жумладан, Ал-Мамлака 47 қаватли осмонўпар бино, кирои Фаҳд номидаги улкан араб чодир шаклида қурилган стадион, Саудия Қиролигини Баҳрайн давлати билан боғлайдиган машҳур 25 километрлик кўприк, Жидда шаҳрида бунёд этилган дунёдаги энг баланд (312 м.) Қирои Фаҳд фаввораси каби кўплаб замонавий архитектура объектлари шулар жумласидандир. 2017 йилда Эр-Риёд туризм соҳасида йирик лойиҳани эълон қилган эди. Унга кўра, Қизил денгизда жойлашган 50 та оролда қиммат меҳмонхоналар қурилиши режалаштирилган. Шунингдек, пойтахт яқинида мавзули ва табиий парклар ҳамда йирик спорт мажмуаларини ўзида мужассам этган “Кидди” кўнгилочар мега комплексининг қурилиши бошланган. Эр-Риёдда дунёда энг катта шаҳар парки қурилиши режалаштирилган. Мазкур лойиҳага кўра, ҳудудда 7 миллион дарахт экилиши, замонавий театр, очик осмон остидаги сахна, тасвирий, мусикий ва драматик санъат академиясини барпо этиш кўзда тутилган. Яқин истикболда авиация, космонавтика, фан, архитектура ва замонавий технологиялар музейлари ҳам барпо этилиши белгилаб қўйилган [9].

Мухими, Саудия Арабистони Қиролиги ҳукумати эски консерватив тафаккурдан воз кечган ҳолда, замон билан ҳамнафас, туризм соҳасида эса пешқадам бўлишга интилмоқда.

Ҳар бир соҳада илғор хориж тажрибасини ўрганиш доимо долзарб бўлиб келган. Зиёрат туризми соҳасида ўзининг илк одимларини ташлаётган Ўзбекистон учун Саудия тажрибасини тадқиқ ва ҳаётга татбиқ этиш ниҳоятда манфаатлидир. “2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси” фармонининг 35-мақсадида “Туризм ва маданий мерос объектлари инфратузилмасини ривожлантириш ҳада 8 мингдан ортиқ маданий мерос объектларидан самарали фойдаланиш бўйича давлат дастурини қабул қилиш” вазифаси қўйилган.

Бу эса мамлакатимизда зиёрат туризмининг ривожлантириш учун жиддий асосдир [10.20].

ХУЛОСА

Тадқиқотимиз жараёнида амалга оширган таҳлилларимиз куйидаги хулоса ва тақлифларни беришимизга асос бўлади:

- Саудия Арабистонидаги зиёрат туризми, асосан, мусулмонлар томонидан Ҳаж ва Умра амалларини адо этиш билан боғлиқ бўлиб, у мунтазам ўсиш тенденциясига эга;

- «Vision-2030» дастурининг қабул қилиниши ва амалга оширилиши Саудияда замонавий туризмнинг ривожланиши учун кенг имкониятлар яратди;

- Саудия Арабистонининг зиёрат ва замонавий туризм соҳасидаги тажрибасини чуқурроқ ўрганиш ва уни Ўзбекистон шароитида ҳам татбиқ этиш мақсадга мувофиқ.

Шубҳасиз, Саудия Арабистони Қиролигида зиёрат туризмига муқобил равишда туризмнинг замонавий турларини ривожлантириш мамлакатни иқтисодий тангликдан олиб чиқади ва нефтга бўлган қарамлигини юмшатади. Пировардида, мамлакатнинг жаҳон иқтисодиётидаги ўрни ва ролини янада юксалтиради.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР

1. Халқаро Саёҳат ва Туризм Ҳайъати (WTTC) статистик маълумотлари.
2. Гаагская декларация по туризму (Принята Межпарламентской конференцией по туризму в Гааге (Нидерланды) 14.04.1989г. <http://www.unwto.org>
3. Абдуллаев Р. Туризм Яқин ва Ўрта Шарк мамлакатлари иқтисодиётининг устувор йўналиши сифатида // Sharqshunoslik. №3, 2019. – Б.135.
4. Международный туризм / knoema.ru маълумотлари асосида тузилган.
5. Тухлиев Н. Ўзбекистон маънавий рекреация мамлақати. Ислом тафаккури, №3, 2022. – Б. 77-79.
6. <https://www.bbc.com/russian/news>
7. <https://lenta.ru/articles/2019/11/13/tourisminsaudiarabia/>
8. <https://knoema.ru/atlas>
9. Аигина Е.В. Саудовская Аравия: рождение новой туристской дестинации // Туризм и рекреация: фундаментальные и прикладные исследования.
10. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. 35-мақсад. 2022 йил 28 январь // <https://lex.uz/docs/5841063>